

O čem vypovídá pád doplňku infinitivu^{*)}

Alexandr Rosen

1. Úvod

Lingvistika jako empirická disciplína musí mít zájem o co nejpresnější obraz předmětu svého zkoumání. Jazykové korpusy takový obraz nabízejí a formulace empiricky i teoreticky adekvátního popisu jazyka je dnes bez využití výsledků korpusové lingvistiky nepředstavitelná. Jazykový korpus má v porovnání s jinými metodami získávání dat – introspekci a elicitací – řadu výhod, a proto je zcela přirozené a žádoucí ho upřednostňovat jako zdroj dat i v teoretické lingvistice, a to i přes některé skeptické hlasy.

Jak však ukazuje konkrétní problém, nemůže jít o zdroj jediný. Přes svou velikost a bohatost značkování nemohou v některých případech korpusy nabídnout dostatečně průkazný materiál a výsledky hledání v korpusu je třeba doplňovat z jiných zdrojů.

Problém, který budeme řešit pomocí korpusu, ukážeme nejdříve na příkladech. Příklady (1a) a (1c) se liší jen lexikálním obsazením finitního slovesa, přesto je jeden z nich (1c) nepřijatelný. Situace se obrátí, je-li doplněk infinitivu v akuzativu (1b a 1d).¹

(1)	a.	<i>Marie odnaučila Honzu přicházet opilý.</i>	(OC, SS; AR)
	b.	? <i>Marie odnaučila Honzu přicházet opilého.</i>	(OC, NS; AR)
	c.	* <i>Marie viděla Honzu přicházet opilý.</i>	(OR, NS; AR)
	d.	<i>Marie viděla Honzu přicházet opilého.</i>	(OR, SS; AR)

Existuje teoretické zdůvodnění, podle kterého má infinitiv podmět, jehož vlastnosti (zejména morfologické kategorie) jsou spoluurčovány třídou hlavního slovesa.² Morfologickými kategoriemi tohoto nevyjádřeného větného členu je pak dána podoba doplňku infinitivu, stejně jako u doplňku finitního slovesného tvaru. Sloveso *odnaučit* v příkladu (1a) ponechává pád nevyjádřeného podmětu v obvyklém nominativu, na rozdíl od slovesa *vidět* v příkladu (1d), které u nevyjádřeného podmětu vyžaduje stejný pád, jaký má vyjádřený větný člen se stejnou referencí (*Honzu*).

Tak by se měla chovat všechna slovesa, která podle nezávislých kritérií patří spolu se slovesem

*) Za řadu cenných připomínek k předchozím verzím příspěvku vděčí autor Jarmile Panevové, Františku Čermákovi a Vladimíru Petkevičovi. Za všechny zbývající nepřesnosti, chyby a omyly odpovídá samozřejmě autor sám.

¹ Stojatým písmem je v příkladech uvedeno doplnění hlavního slovesa, které má stejnou referenci jako nevyjádřený podmět infinitivu. (Více o podmětu infinitivu viz dále část 3.1.) Tučně je uvedena skladebná dvojice infinitivu a jeho doplňku (v příkladech bez doplňku jen infinitiv). Význam zkratk v závorce za příklady bude objasněn v části 4, zde jen stručně: OC – *object control*, tedy kontrola podmětu infinitivu předmětem hlavního slovesa (v činném rodě); SS – *structure sharing*, tedy sdílení pádu podmětu infinitivu a koreferujícího větného členu; AR – příklad vytvořený autorem, ostatní příklady bez udání zdroje pocházejí z korpusu SYN2000; NS – sdílení pádů nenastává; OR – *object raising*, tedy „vyzdvížení“ podmětu infinitivu do pozice předmětu hlavního slovesa (v činném rodě); další, zde nepoužité zkratky: SC – *subject control*; tedy kontrola podmětu infinitivu předmětem hlavního slovesa (v činném rodě); a SR – *subject raising*, tedy „vyzdvížení“ podmětu infinitivu do pozice podmětu hlavního slovesa (v činném rodě).

² Nebude-li řečeno jinak, budeme předpokládat, že ve funkci podmětu slovesa v infinitivu stojí substantivum nebo zájmeno, případně větný člen jimi řízený, nikoli tedy např. vedlejší věta, jako třeba ve větě *Kdo nepožaduje nadstandardní služby, může se zaplacením poplatku otálet* (Mikulová et al., 2005, s. 961).

odnaučit ke slovesům kontroly, nebo spolu se slovesem *vidět* ke slovesům typu *raising*.

Není však příliš těžké najít protipříklady (2), v nichž doplněk infinitivu závislého na slovesu kontroly není v nominativu, ale v pádu větného členu se stejnou referencí jako nevyjádřený podmět infinitivu.

(2)	a.	Dost poslanců <i>se snažilo zůstat nezávislých</i> .	(SC, SS; AR)
	b.	<i>Donutil jsem ho přijít samotného</i> .	(OC, SS; Toman 1991)

V rámci zkoumání možností využití korpusu pro budování formální gramatiky a lingvistické teorie se zaměříme na tři cíle, které s naznačeným problémem úzce souvisejí. Tím prvním je vyhledání sloves alespoň některého z uvedených dvou typů nebo jejich podtypů v korpusu na základě kontextových kritérií. Druhým cílem je vyvrátit hypotézu o vlastnostech sloves kontroly ve vztahu k nevyjádřenému podmětu infinitivu. Třetí cíl vyplývá z nepřesvědčivého hodnocení některých příkladů (viz 1a): shromáždit více dokladů pro empiricky i teoreticky adekvátní popis těchto konstrukcí.

Vzhledem k povaze korpusových dat budeme ve všech případech odkázáni na *pozitivní evidenci*, tedy doklady o *existenci* daného jevu. U druhého z cílů to vůbec není na překážku, protože nám postačí najít užití slovesa kontroly v příslušném kontextu. U prvního a třetího cíle bychom mohli požadovat doklad o nemožnosti nějakého jevu, abychom ho mohli zcela vyloučit. Právě zde můžeme hledání v korpusu doplnit jinak méně vhodnými alternativními metodami, tedy introspekci a elicitací.

V části 2 se podíváme na metody získávání jazykových dat z hlediska *langue a parole*. Část 3 je věnována otázce, zda slovesa mají podmět, i když jsou v infinitivním tvaru, případně jaké má tento podmět vlastnosti. Část 4 se soustředí na kritéria rozdělení sloves, která vyžadují doplnění infinitivem, do dvou tříd, a to jako základ pro určení morfologických kategorií nevyjádřeného podmětu infinitivu. Některá z těchto kritérií použijeme k vyhledání sloves daného typu v korpusu (část 4.3). V části 5 se pokusíme na základě výsledků hledání v korpusu potvrdit, že fakta o infinitivních konstrukcích v češtině jsou v rozporu s předpoklady nejméně dvou rozšířených lingvistických teorií. V další části 6 se zaměříme na data nutná k adekvátnějšímu popisu infinitivních konstrukcí, konkrétně na srovnání dat získaných elicitací s výsledky hledání v korpusu. Poznatky shrneme v závěrečné části 7.

2. Korpus a teoretická lingvistika

Podle de Saussura se má obecná jazykověda („lingvistika ve vlastním slova smyslu“) zabývat zkoumáním jazyka v abstraktní, ideální podobě, jaká existuje v mysli mluvčího, v podobě nezátížené náhodnými a mimojazykovými vlivy v průběhu komunikace, tedy takzvanou *langue*. Takto pojatá jazykověda předpokládá, že řeč (*language*) má dva aspekty, které se navzájem předpokládají a ovlivňují, ale přitom je lze jasně oddělit: *langue* (gramatiku jazyka, *jazyk* jako jazykovou kompetenci) a *parole* (užívání jazyka, *mluvu*, jazykovou performanci), a za svou základní poznávací metodu považuje introspekci, tedy bezprostřední zkoumání intuice rodilého mluvčího.^{3, 4}

³ „Mezi jazykem a mluvou je tedy vzájemná závislost: jedno je zároveň nástroj i produkt druhého. To vše však nebrání tomu, aby jazyk a mluva byly dvě naprosto odlišné věci.“ (de Saussure 1989, s. 54) „Termín lingvistika lze, striktně řečeno, užít pro každou z obou těchto disciplín [studium mluvy a studium jazyka] a lze mluvit i o lingvistice mluvy. Nelze ho však směřovat s lingvistikou ve vlastním slova smyslu, jejímž jediným objektem je

Introspekci interpretujeme význam a hodnotíme přijatelnost výroků, ale také vytváříme nové příklady. Je tedy introspekce nepředstavitelná bez zapojení *parole*, jazykové performance. Z tohoto hlediska je možné *langue*, jazykovou kompetenci rodilého mluvčího, zkoumat pouze prostřednictvím *parole*. Na utváření *langue* má ostatně jazyková komunikace nutně velký podíl. Introspekce je závislá na *parole* stejně jako alternativní metody získávání dat pro účely zkoumání jazyka – elicitace a hledání v korpusu. U elicitace velice záleží na formulaci podnětu, ale v podstatě ji lze charakterizovat jako pokus agregovat intuici většího počtu respondentů v reakci na podněty, které jsou dány předem. Korpus – na rozdíl od introspekce a elicitace – obsahuje až na výjimky autentická užití jazyka v reálných situacích a jeho využití jako zdroje dat pro teoretickou práci není tedy zcela v souladu s představou, že obecná jazykověda se má zabývat pouze *langue*.

Mezi introspekci, elicitací a hledáním v korpusu však není tak ostrá hranice, jak se někdy tvrdí. Všechny tyto metody zkoumají *parole*, i když introspekci lze získat poznatky o projevech pouze jediného mluvčího v „laboratorním“ prostředí produkce vhodných příkladů obsahujících daný jev v čisté podobě. Na druhé straně nelze říci, že se při hledání v korpusu nutně předpokládá popření rozdílu mezi *langue* a *parole*.⁵

Přesto mezi těmito metodami existují významné rozdíly (viz např. Xiao (v tisku) a tam citovaná literatura). I když při introspekci může lingvista vytvořit příklady na jevy „v čisté podobě“ a „šité na míru“ danému účelu, mohou být tyto příklady ovlivněny idiolektem autora, vědomou snahou podříditi tvorbu příkladu danému účelu a absencí kontextu, což je zvláště důležité u hodnocení přijatelnosti. Bez kontextu mohou mluvčí hodnotit týž příklad odlišně podle toho, jaký kontext si vědomě či nevědomě doplní. Vzhledem k nereprodukovatelnosti introspekce výsledek nelze verifikovat a přehnaná závislost na introspekci vede k opomíjení reálné podoby jazyka. Při elicitaci odpadá závislost výsledku na jedné osobě, ale zůstává problém absence kontextu a spontánnosti. Korpus se jeví jako nejlepší pramen: obsahuje mnohem více dat z pera nebo úst mnohem většího počtu nejrůznějších autorů v nejrůznějších reálných situacích. Vystačíme s ním však vždy, ve všech situacích?

Při použití korpusu jako jediného zdroje dat se uvádějí tyto problémy: (a) Korpus obsahuje nejrůznější odchylky od běžného úzu („chyby performance“, např. překlapy a chybnou interpunkci), které sice mohou být užitečné pro studium performance, ale jinak využití korpusu spíše znesnadňují. (b) Doklady z korpusu je často nutné interpretovat s využitím jazykové intuice (např. při studiu synonymie a homonymie). (c) Korpus je vždy konečný, takže se v něm potencialita jazyka, předmět zkoumání jazykovědy, nemůže projevit naplno. (d) S tím souvisí i problém nízké frekvence některých jevů nebo jejich kombinací. Příliš nízký počet dokladů nebo dokonce jejich absence znemožňuje korpus pro některé účely využít. (e) Korpus nelze využít jako poslední instanci pro rozhodování o neexistenci nějakého jevu. Absence dokladu příslušného jevu v daném korpusu může znamenat jen to, že jev je málo frekventovaný. (f) Minimální zastoupení mluveného jazyka v celkovém objemu dostupných korpusových dat zkresluje celkový obraz.

jazyk.“ (de Saussure 1989, s. 55)

⁴ Často se uvádí paralela mezi *langue* a *parole* na straně jedné a Chomského termíny *jazyková kompetence* (těž *I-language*, „internalizovaný jazykový systém“) a *jazyková performance* na straně druhé. Jejich význam je však poněkud posunutý – viz např. Chomsky (1986a).

⁵ O blízkosti introspekce a korpusu svědčí i existence rozsáhlých databází příkladů (*test suites*), které obsahují vedle uměle vytvořených příkladů i citace z korpusu a jiných reálných textů, viz např. DBÚJČ.

Všechny metody – introspekce, elicitace a využití korpusu – tedy mohou mít v dané situaci svou nezastupitelnou roli, i když přednost by měla mít data z korpusu, kdykoli je to možné. V dalších částech budeme sledovat konkrétní teoretický problém a pokus o jeho řešení na základě dat všech tří typů.

3. Otázka podmětu infinitivu a jeho vlastností

3.1. Má infinitiv podmět?

Na rozdíl od finitních tvarů se podmět u infinitivu vyjadřuje jen zcela výjimečně, např. v některých podmínkových a přacích větách (3).

- (3)
- a. *Já být oděsák, tak jsem také proti přímé volbě.*
 - b. *Být Bůh neměnný, hotový jednou provždy, neschopný sebevývoje, pak by to nebyl Bůh, ale netvor idiocie.*
 - c. *Já tak být Prezident!*

To však neznamená, že funkcí podmětu je infinitiv vybaven jen v případě, že je podmět vyjádřen. Jako realizace sémantického argumentu predikátu může být existence podmětu nutnou podmínkou pro vysvětlení jiných jevů.

Šmilauer (1966, s. 237) mluví o *podmětu infinitivního děje* a rozlišuje infinitivy s *podmětovým* (4a) a *předmětovým původcem děje* (4b).⁶

- (4)
- a. *Snažil se odejít.* (SC; Šmilauer 1966, s. 237)
 - b. *Zakázal odcházet.* (OC; ibid.)

Infinitivní konstrukce se často chápou jako transformované vedlejší věty, tedy jako predikáty se zachovanou strukturou sémantických (hloubkově syntaktických) argumentů. Proto se např. při analýze vět typu *Slyším matku zpívat* uvádí: „Objektový participant je referenčně totožný s agentem v predikátové struktuře kondenzované v podobě infinitivní konstrukce [...]“ (MČ, s. 114). PMČ (s. 424–425) uvádí termíny *tautoagentní* (4a) a *heteroagentní infinitiv* (4b).⁷ U nevyjádřených argumentů kondenzovaných konstrukcí, včetně konstrukcí infinitivních, je navíc nutné, aby se daly snadno rekonstruovat. Jinak by při komunikaci docházelo k nedorozuměním.

Příklady (5a) a (5b) se v povrchové struktuře liší pouze lexikálním obsazením, morfosyntaktické kategorie odpovídajících větných členů jsou stejné. Přesto se oba příklady při hlubším zkoumání liší velmi podstatně v tom, kdo je aktorem (konatelem) děje vyjadřovaného infinitivem. V příkladu (5a) je to aktor děje vyjadřovaného hlavním slovesem, v příkladu (5b) to je patiens. Je zřejmé, že údaj o aktoru děje vyjadřovaného infinitivem je podstatnou informací, která v analýze infinitivních konstrukcí nemůže chybět.

- (5)
- a. *Starý mistr slíbil žákům vysvětlit, co je to zen.* (SC)
 - b. *Murad viděl, že hrdá Mardžalla už překračuje práh domu, a poručil eunuchům přinést víno.*⁸ (OC)

⁶ V části 4.1 uvádíme výhrady proti těmto pojmům.

⁷ Mluvit o *agentu* (nebo *aktoru* či *konateli*) není v této souvislosti přesné, viz (6) níže.

⁸ Ve významu „... poručil eunuchům, aby [eunuši] přinesli víno.“

Zatím jsme uvažovali, že sloveso v infinitivu má aktor, tedy sémantický (nebo hloubkově syntaktický) argument. Na následujících příkladech (6) je však vidět, že při pasivizaci závislého infinitivu (6b–c) dochází ke změně: aktorem děje vyjadřovaného infinitivem už není jako v aktivní verzi *Marie* (6a). Ta je naopak patientem tohoto děje.

(6)	a.	<i>Marie toužila fotografovat.</i>	(SC; AR)
	b.	<i>Marie toužila být fotografována.</i>	(SC; AR)
	c.	<i>Marie se toužila fotografovat.</i>	(SC; AR)

Pro aktora aktivního slovesa a patiens pasivního slovesa lze použít jediný pojem: podmět. Tento pojem nejlépe určuje, který argument infinitivu má stejnou referenci jako jeden z argumentů hlavního slovesa. Existuje tedy dobrý důvod pro to, abychom předpokládali podmět i u infinitivního tvaru slovesa.⁹

Pro další důvody už není třeba sahat tak hluboko. Předpokládáme-li, že infinitiv si ponechává podmětovou valenci finitního tvaru slovesa, můžeme vysvětlit některé vlastnosti doplnění infinitivu zcela analogicky k doplněním finitního slovesa.

(7)	a.	<i>Sedět zkroucená nad psacím stolem [...] nebylo nejzdravější.</i>	
	b.	<i>[...] a železničáři se na něho chodili dívat smekajíce.</i>	(SC)
	c.	<i>[...] znovu se pokusil zacpat si uši přikrývkou [...]</i>	(SC)
	d.	<i>Hned to utíkala žalovat svému tátovi.</i>	(SC)

V příkladu (7a) se doplněk infinitivu shoduje s jeho nevyjádřeným podmětem stejně, jako kdyby to byl doplněk finitního slovesa (8a). Podobně se s nevyjádřeným podmětem shoduje také přechodník ve funkci doplňku infinitivu (7b), stejně jako se shoduje s podmětem finitního slovesa ve větě (8b). Reflexivitu osobního zájmena ve funkci nepřímého předmětu infinitivu (7c) lze vysvětlit tím, že odkazuje k nevyjádřenému podmětu infinitivu, tak jako odkazuje reflexivum k (nevyjádřenému) podmětu finitního slovesa ve větě (8c). Konečně i reflexivitu přivlastňovacího zájmena rozvíjejícího doplnění infinitivu (7d) lze vysvětlit odkazem na nevyjádřený podmět infinitivu, tak jako je reflexivita přivlastňovacího zájmena ve větě (8d) dána jeho vztahem k (nevyjádřenému) podmětu finitního slovesa.

(8)	a.	<i>To, jak sedí zkroucená nad psacím stolem, není nejzdravější.</i>	(AR)
	b.	<i>Železničáři se na něho dívali smekajíce.</i>	(AR)
	c.	<i>Znovu si zacpal uši přikrývkou.</i>	(AR)
	d.	<i>Hned to žalovala svému tátovi.</i>	(AR)

Ze všech těchto důvodů budeme považovat hypotézu podmětu infinitivu za prokázanou.

3.2. Morfologické kategorie podmětu infinitivu

Nabízí se otázka, jaké má podmět infinitivu vlastnosti. Lze třeba u substantiva v této funkci určovat stejné morfologické kategorie jako u substantiva, které je podmětem finitního

⁹ Panevová (1993, s. 111) si všímá zjevného paradoxu: „Kupodivu je běžné mluvit o podmětu (subjektu) infinitivu, stejně tak je běžné mluvit o tom, že infinitivní konstrukce [podmět] nemají, ‚ztrácejí‘, ‚nevyjadřují‘, ‚potlačují‘.“ O existenci podmětu infinitivu však nemá pochybnosti. Stejný závěr jako my učinila při zkoumání sloves kontroly např. v práci z roku 1996. Na příkladech typu (6) dokládá nutnost formulovat podmínky výběru kontrolovaného aktantu slovesa v infinitivu na základě kategorie z roviny povrchové syntaxe, konkrétně podmětu. Podobně i Mikulová et al. (2005, s. 966) uvádí: „*Kontrolovaným členem je zpravidla nevyjádřený subjekt infinitivu.*“

slovesného tvaru? Podle příkladů (7a–b), v nichž se doplněk shoduje s podmětem v rodě a čísle, by tyto dvě kategorie měl mít i podmět infinitivu. Podle příkladů (7c–d), v nichž zvrtná zájmena odkazují na podmět infinitivu, by podmět infinitivu měl mít i kategorii osoby. V opačném případě by bylo možné zvrtná zájmena v daném kontextu interpretovat i jinak než jako odkazy na třetí osobu.¹⁰

Infinitiv se často vyskytuje v syntaktických kontextech, ve kterých jeho podmět odkazuje ke stejné entitě jako nějaké (třeba i nevyjádřené) doplnění jiného větného členu, většinou finitního slovesa. Pro stručnost budeme dále tento koreferující větný člen poněkud nepřesně označovat jako *antecedent*. Ve výše uvedených příkladech (7b–d) i v příkladech (9a–b) je podmět infinitivu referenčně shodný s podmětem hlavního slovesa, podmět hlavního slovesa je jeho antecedentem.¹¹ Podmětu infinitivu přitom zůstávají zachovány kategorie osoby, čísla a rodu.

- (9) a. Elektrošrot *nesmí končit netříděný* na skládce. (SR, SS)
b. Hudba začíná *ohrožovat sama* sebe. (SR, SS)

Má jmenná kategorie ve funkci podmětu infinitivu také pád? Příklady (10a–b) ukazují, že obsahuje-li podmět číslovku s počítaným výrazem v genitivu plurálu, je v genitivu plurálu i doplněk. Stejná situace nastává i v případě, jde-li o doplněk infinitivu (10c–d).¹²

- (10) a. *Patnáct bahnic zůstalo rozsápaných* na pastvině.
b. *Mnoho zájezdů odjíždělo či odlétalo plně neobsazených.*
c. Mnoho hotelů začalo *být zbytečných*. (SR, SS)
d. Prvních sedm řad *muselo zůstat volných*. (SR, SS)

Má-li se tedy doplněk v příkladech (10c–d) shodovat s podmětem svého řídícího slovesa podle stejných pravidel jako doplněk v příkladech (10a–b), musí být kategorie pádu přítomna i v podmětu infinitivu. Jinak by nebylo možné, aby doplněk byl v náležitém tvaru, tedy v genitivu plurálu.¹³ Alternativní řešení by předpokládalo existenci zvláštních pravidel, která by odvozovala pád doplňku infinitivu z pádu antecedentu, případně dalších údajů, bez ohledu na to, že podmět infinitivu je k dispozici z jiných, nezávislých důvodů (například sémantických). Takové řešení by gramatiku komplikovalo a bránilo by modulárnímu přístupu k jednotlivým gramatickým jevům.

Na rozdíl od osoby, rodu a čísla však pád podmětu infinitivu není nutně stejný jako pád antecedentu.¹⁴ To je vidět na příkladech, kde antecedent není v nominativu.

¹⁰ Zvrtné zájmeno v infinitivní klauzi ovšem nemusí odkazovat jen k podmětu nejbližšího řídícího slovesa v infinitivu: *Bača nakonec donutil obě ovce vylézt po prkně na korbu své terénní toyoty*. To však nic nemění na tom, že pokud zvrtné zájmeno k podmětu infinitivu odkazuje (např. ve větě *Hospodyně nakonec donutila psa zalézt do své boudy*), je třeba kategorii osoby u podmětu předpokládat.

¹¹ Nepřesnost tohoto označení spočívá v tom, že – jak dále uvidíme – v příkladech (9) nejde mezi podmětem infinitivu a jeho *antecedentem* o vztah blízký zájmennému odkazování, ale o vztah totožnosti.

¹² Pro účel zkoumání vlastností podmětu poslouží stejně dobře jako doplněk i jmenná část přísudku se sponou, jako např. v (10c). Proto si dovolueme laskavého čtenáře požádat o terminologickou shovívavost, budeme-li dále pojem doplněk užívat i pro jmennou část přísudku.

¹³ U krátkých (jmenných) tvarů adjektiv a u trpného přičestí se shoda s podmětem v genitivu neprojevuje (11a–b). Pro srovnání uvádíme v (11c) stejné adjektivum ve složeném tvaru. Podobné příklady analyzují z hlediska teorie minimalismu Veselovská – Karlík (2004).

- (11) a. *Mnoho věcí nebylo známo.*
b. *Nyní v něm pracuje triapadesát lidí a přijato* by mělo *být* dalších dvanáct. (SR, NS)
c. *Přijatých* přitom oba roky mohli *být* pouze padesát lidí. (SR, SS)

¹⁴ Nejde o příklady s doplňkem v instrumentálu (12) – doplněk bývá v instrumentálu i u finitních sloves

Příklady (13) obsahují slovesa se závislým infinitivem jiného druhu, než jsme viděli dosud. Antecedent zde nemá funkci subjektu, není v nominativu. Podle pádu doplňku infinitivu má podmět infinitivu stejný pád jako antecedent v příkladech (13a–b), ale v příkladech (13c–d) je tento pád jiný.

(13)	a.	<i>Uviděl Evu ležet nahou na posteli.</i>	(OR, SS)
	b.	<i>Spatřili kapitána běžet samotného vzhůru do kopce.</i>	(OR, SS)
	c.	<i>Mobilita stylu umožnila Čapkovi být zároveň obsažený i sdělný.</i>	(OC, NS)
	d.	<i>Nikomu nic nedopřejete, což pochopitelně i vám samotnému brání být šťastný.</i>	(OC, NS)

Tento rozdíl mezi příklady se stejným a různým pádem může být dán typem finitního slovesa. Právě tento závěr vyplývá z předpokladů, které činí některé lingvistické teorie.

4. Čím je určen pád podmětu infinitivu

4.1. Slovesa kontroly a *raising*

Syntaktické teorie vycházející z generativní gramatiky, např. teorie principů a parametrů (P&P, tedy Government and Binding – Chomsky 1981, 1986b – a nověji minimalistický program – Chomsky 1995) a také jedna z nejrozšířenějších alternativních teorií zvaná Head-driven Phrase Structure Grammar (HPSG, Pollard – Sag 1987, 1994) pracují s empiricky motivovaným rozdílem mezi dvěma typy zdánlivě shodných konstrukcí se závislým infinitivem (a závislými predikáty obecně). Na jedné straně je to typ *raising to subject* (SR, viz 14a) a *raising to object*¹⁵ (OR viz 14b), na straně druhé pak konstrukce typu *subject control* (SC, nazývané též *subject equi*, viz 15a) a *object control* (OC, nebo také *object equi*, viz 15b). Typ konstrukce je dán typem řídicího slovesa.

(14)	a.	Lidé začali nakládat bedny.	(SR)
	b.	Vidím ženské tahat nákupy.	(OR)
(15)	a.	Sestra zkoušela udělat stojku.	(SC)
	b.	Přimějeme koně učinit čtvrtobrat.	(OC)

Odrazem empirických rozdílů mezi oběma typy, které probereme systematicky v následující části 4.2, je teoretický předpoklad, že slovesa typu *raising* (SR i OR) mají o jeden sémantický argument méně než odpovídající slovesa kontroly (SC i OC). Sloveso *začít* má tedy jediný sémantický argument, i když syntaktické argumenty má dva, a to na rozdíl od slovesa *zkoušet*, které má dva argumenty syntaktické i sémantické. Intuitivně si lze představit, že podmět slovesa *zkoušet* se účastní děje vyjádřeného tímto slovesem i děje vyjádřeného slovesem v infinitivu, kdežto podmět slovesa *začít* se účastní děje vyjádřeného jen slovesem v infinitivu a to, co *začíná*, je pouze tento děj. Jediným sémantickým argumentem predikátu vyjádřeného tvarem *začali* je predikát vyjádřený tvarem *nakládat* se svými argumenty. Obě struktury sémantických argumentů jsou zobrazeny na obr. 1 v podobě stromu zachycujícího schématicky hloubkové syntaktické vztahy závislosti.¹⁶

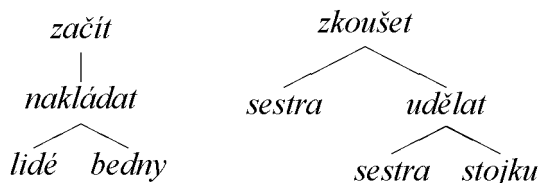
s podmětem v nominativu.

(12)	a.	<i>Chtěl by zůstat vedoucím tohoto oddělení.</i>	(SC)
	b.	<i>Ano, člověk se může stát homosexuálním.</i>	(SR)

¹⁵ Konstrukce typu *raising to object* jsou v teorii P&P známější pod označením *Exceptional Case Marking* (ECM). V tradiční české lingvistické terminologii jde hlavně o konstrukce typu *akuzativ s infinitivem*.

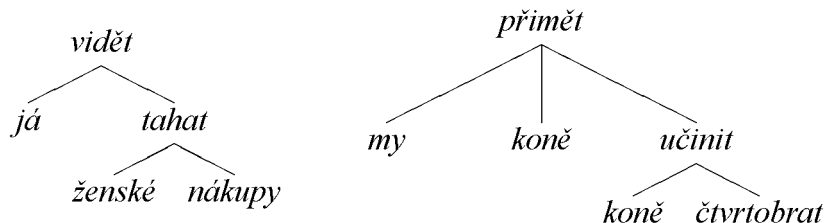
¹⁶ Pojem hloubkově syntaktických závislostních vztahů je inspirován teorií funkčního generativního popisu

Obrázek 1: Srovnání hloubkové struktury příkladů SR (14a) a SC (15a)

Sloveso *vidět* (OR) má dva sémantické argumenty, o jeden méně než má argumentů syntaktických, viz obr. 2. Substantivum ve funkci předmětu tohoto slovesa (*ženské*) je sémantickým argumentem pouze děje vyjádřeného slovesem *tahat*.¹⁷ Sloveso *přimět* (OC) má tři sémantické i syntaktické argumenty a substantivum ve funkci jeho předmětu je sémantickým argumentem obou dějů, děje vyjádřeného slovesem *přimět* i děje vyjádřeného slovesem *učinit*.

Obrázek 2: Srovnání hloubkové struktury příkladů OR (14b) a OC (15b)

Zde je třeba zdůraznit, že identifikovat antecedent jeho větněčlenskou funkcí není správné. Antecedent totiž zůstává stejný i po změně této funkce v diatezích (16, 17), takže by bylo vhodnější např. místo *subject control* mluvit třeba o *actor control*. Přesto budeme i nadále používat zkratky vycházející ze zavedené terminologie. Podmětu infinitivu se kontrola a *raising* týká vždy stejně, bez ohledu na diatezi infinitivu (18).¹⁸

(16)	a.	Šéf nutil Marii vstávat brzy.	(OC; AR)
	b.	Marie byla nucena vstávat brzy	(„OC“; AR)
(17)	a.	Marie <i>nechce</i> vstávat .	(SC; AR)
	b.	Marii <i>se nechce</i> vstávat .	(„SC“; AR)
(18)	a.	Marie <i>toužila</i> fotografovat .	(=6a); SC; AR)
	b.	Marie <i>toužila</i> být fotografována .	(=6b); SC; AR)
	c.	Marie <i>se</i> toužila fotografovat .	(=6c); SC; AR)

Rozlišovat slovesa se závislým predikátem na slovesa kontroly a *raising* není v české jazykovědě obvyklé, přesněji řečeno se většinou uvažuje jen o slovesech kontroly a závislém infinitivu. Část sloves typu *raising* se považuje za součást analytického slovesného tvaru (to se týká pomocného slovesa *být* a také modálních, někdy též fázových sloves), ostatní za slovesa

(Sgall et al., 1986), která ovšem u grafického vyjádření tektogramatických struktur počítá také s uspořádáním uzlů zleva doprava podle hloubkového slovosledu. Zde od tohoto uspořádání abstrahujeme.

¹⁷ Stranou ponecháváme otázku více možných čtení příkladu (14b), které lze parafrázovat větami *Vidím ženské, že/jak tahají nákupy* a *Vidím, že/jak ženské tahají nákupy*.

¹⁸ Jak uvádí Panevová (1996), určovat antecedent větněčlenskou funkcí, tedy termíny *subjektová* a *objektová kontrola*, je podobně nesprávné jako užívat o infinitivu termíny *stejnopodměťový* a *různopodměťový* (Svoboda, 1962), nebo *tautoagentní* a *heteroagentní* (PMČ; Grepl – Karlík, 1998). To platí i o pojmech *podměťový* a *předmětový původce infinitivního děje* (Šmilauer, 1966, s. 237).

kontroly – viz např. Mikulová et al. (2005, s. 970), příručku značkování korpusu, která vychází z teorie funkčního generativního popisu Sgall et al. (1986).

Některé důvody uvádí Panevová (1996), vycházejíc ze závěrů Comrieho (1991) o okrajové pozici jevu *raising* v ruštině a předpokladu, že konstrukce typu *raising* (19a, 20a) by měly být transformací odvozeny z podkladových struktur (19b, 20b) při zachování významu chápaného jako pravdivostní podmínky. Vlivem změny slovosledu se však význam může při transformaci změnit, protože se mění aktuální členění a také dosah kvantifikátorů (jsou-li v příkladech nějaké). Dalším důvodem zdrženlivosti k vydělování sloves typu *raising* je nemožnost vytvořit přirozeně znějící české protějšky pro všechny prototypické anglické konstrukce tohoto typu (21a). Proto je závěr podobný jako v případě ruštiny: *raising* je v češtině okrajový jev.¹⁹

(19)	a.	Victor <i>seems to be clever</i> .	(SR; Panevová 1996)
	b.	<i>It seems that Victor is clever.</i>	
(20)	a.	Viktor <i>se zdá být klidný</i> .	(SR, SS; <i>ibid.</i>)
	b.	<i>Zdá se, že Viktor je chytrý.</i>	
(21)	a.	* <i>Vypadal být klidný.</i>	(SR, SS; <i>ibid.</i>)
	b.	<i>Vypadalo *(to), že je klidný.</i>	
	c.	<i>Vypadal, že je klidný.</i>	

Synonymie ani samotná existence podkladových a odvozených struktur však nejsou nutnou podmínkou pro předpoklad, že opozice typů kontroly a *raising* existuje. Navíc je přirozené, že české ekvivalenty anglických konstrukcí mají jiné syntaktické vlastnosti, u příkladu (21) je vůbec otázka, zda hypotetická podkladová konstrukce splňuje příslušné podmínky (21b–c).

4.2. Testy

Pro rozlišování konstrukcí těchto dvou typů však existují další empirické důvody, a to i v češtině. Většinu z nich uvádí Skoumalová (2001, 2002) v podobě testovacích kontextů, inspirovaných prací Pollard – Sag (1994). Příklady (22b), (23b) a (24b) však analyzuje shodně s názorem převládajícím v české lingvistické tradici (viz např. Panevová 1996) tak, že infinitiv, respektive vedlejší věta, je podmětem hlavního slovesa. Pak lze ukázat, že infinitiv ani vedlejší věta nemůže být podmětem slovesa kontroly. Ke stejné diagnóze dojdeme, budeme-li ve shodě s jinými autory (odkazy viz Svoboda 1962, s. 75) chápat všechny tyto příklady jako věty jednočlenné, tedy u finitních sloves předpokládat prázdný podmět a jeho nemožnost u slovesa kontroly. K této analýze se vrátíme v příkladech (32).^{20,21}

(22)	a.	<i>Být cizincem přestalo být výhodné.</i>	(SR)
	b.	* <i>Být cizincem zkoušelo být výhodné.</i>	(SC)
(23)	a.	<i>Začalo být zřejmé, že nepřijde vůbec.</i>	(SR)
	b.	* <i>Zkoušelo být zřejmé, že nepřijde vůbec.</i>	(SC)
(24)	a.	<i>Začalo svítat.</i>	(SR)
	b.	* <i>Zkoušelo svítat.</i>	(SC)

¹⁹ O rozdílu mezi konstrukcemi (slovesy) typu kontroly a *raising* se nezmiňují mluvnické příručky ani valenční slovníky: Šmilauer (1966), MČ, Grepl – Karlík (1998), Svozilová et al. (1977), Lopatková et al. (2003). V EŠČ (s. 181) je o této opozici krátká zmínka.

²⁰ Syntaktickou funkci infinitivu ve spojení s modálními slovesy a ve větách typu *je možno/možné číst* rozebírá dále Svoboda (1962, s. 75–81).

²¹ Příklady sice vycházejí z vět nalezených v korpusu SYN2000, ale nedrží se jich zcela přesně. U vět nepřijatelných to pochopitelně není ani možné.

Při pasivizaci v příkladech (25) a (26) dochází ke změně významu jen u slovesa kontroly.²²

(25)	a.	<i>Babičku začal operovat</i> pan profesor.	(SR)
	b.	Babička začala být operována panem profesorem.	(SR, ≈ 25a)
(26)	a.	<i>Babičku zkoušel/chtěl operovat</i> pan profesor.	(SC)
	b.	Babička zkoušela/chtěla být operována panem profesorem.	(SC, ≠ 26a)

Podobně lze v příkladech (27) a (28), kde je kontrolujícím/vyzdvíženým větným členem předmět finitního slovesa, pasivizovat závislý infinitiv.²³

(27)	a.	<i>Viděl</i> markýzu <i>týrat</i> koně.	(OR)
	b.	Viděl koně nechat se týrat markýzou.	(OR, ≈ 27a)
(28)	a.	<i>Nutil</i> markýzu <i>týrat</i> koně.	(OC)
	b.	Nutil koně nechat se týrat markýzou.	(OC, ≠ 28a)

Na příkladech (30–31) je vidět, že větný idiom (29) lze beze změny významu použít ve spojení se slovesy typu *raising*, nikoli se slovesy kontroly.²⁴

(29)		<i>Čerti se žení.</i>	
(30)	a.	<i>Začínají se ženit</i> čerti.	(SR)
	b.	# <i>Chťejí se ženit</i> čerti.	(SC)
(31)	a.	<i>Slyším čerty se ženit.</i>	(OR)
	b.	# <i>Frontální porucha umožnila</i> čertům <i>se ženit.</i>	(OC)

Testy odrážejí výše uvedený teoretický předpoklad, že slovesa typu *raising* mají o jeden sémantický argument méně než odpovídající slovesa kontroly. V příkladech (22) a (23) je jediným sémantickým argumentem spojení *být výhodné být cizincem*, respektive *být zřejmé, že nepřijde vůbec*. Slovesa kontroly vyžadují sémantické argumenty dva a při jejich absenci vznikají negramatické věty. V příkladech (25) a (26) si při pasivizaci vymění místa syntaktické argumenty finitního slovesa a infinitivu. U slovesa typu *raising* (25) přitom nedochází ke změně významu, protože subjekt tohoto slovesa není jeho sémantickým argumentem. U sloves, kde antecedentem subjektu infinitivu je nesubjektový argument finitního slovesa, lze podobně pasivizovat závislý infinitiv (27 a 28) a ukázat, že význam se opět nemění při pasivizaci u sloves typu *raising* (OR), neboť antecedent není sémantickým argumentem těchto sloves. Konečně v příkladech (30b) a (31b) se ztrácí smysl větného idiomu, neboť se jeho podmět stává sémantickým argumentem slovesa kontroly. V příkladech (30a) a (31a) se podmět větného idiomu sémantickým argumentem slovesa typu *raising* nestává, proto je jeho smysl zachován.

Na příkladu (24) lze ukázat, že některé věty se slovesy typu *raising* (SR) je vhodné analyzovat jako bezpodmětové. Jde o případy, kdy se za podmět ve shodě s lingvistickou tradicí považuje infinitiv. K popisu příkladů (32) a (33) pak postačí jediný předpoklad: totiž že slovesa typu SR přebírají („vyzdvihují“) podmět závislého infinitivu, včetně informace o tom, že podmět chybí.

(32)	a.	<i>Svívalo.</i>

²² „Změnou významu“ zde máme na mysli změnu ve velmi hrubém slova smyslu, totiž změnu obsazení sémantických argumentů. V tomto smyslu a jen pro účely těchto testů chápeme pasivizaci chápat jako synonymní diatezi. Abstrahujeme tedy od příkladů s takzvanými subjektivě orientovanými adverbiiemi. Věta *Toho pacienta operoval pan profesor rád* má jistě jiný význam, než má věta *Ten pacient byl operován panem profesorem rád*, a stejně je to s jejich variantami obsahujícími fázové sloveso.

²³ Opisné pasivum infinitivu, které zní v těchto příkladech nepřírozně, je nahrazeno konstrukcí se slovesem *nechat* nebo *dát*.

²⁴ Symbolem # jsou označeny příklady, v nichž je idiomatická interpretace obtížná.

- (33)
b.	<i>*Co svítalo?</i>	
c.	<i>Začalo svítat.</i>	(SR)
d.	<i>*Co začalo svítat?</i>	(SR)
a.	<i>Běhalo.</i>	
b.	<i>Co běhalo?</i>	
c.	<i>Začalo běhat.</i>	(SR)
d.	<i>Co začalo běhat?</i>	(SR)

Na základě výše uvedených argumentů budeme nadále považovat za odůvodněné činit i v češtině rozdíl mezi slovesy kontroly a *raising*, budeme se však zabývat pouze konstrukcemi se závislým infinitivem a obligatorním vztahem mezi antecedentem a podmětem infinitivu.

4.3. Kontrola a raising podle korpusu

Z výše uvedených testů lze některé použít k vyhledání sloves dané třídy v korpusu. Nejsnadnější je to u sloves typu SR, kde můžeme využít jejich vlastnost sdílet svůj podmět s podmětem závislého infinitivu. Je-li sloveso v infinitivu bezpodmětové, nemá podmět ani sloveso SR. Slovesa tohoto typu se při spojení s infinitivem bezpodmětového slovesa podle námi preferované analýzy chovají také jako bezpodmětová a jsou ve 3. osobě singuláru neutra, viz (32). Seznam sloves daného typu v tabulce 1, který obsahuje lemmata s frekvencí 2 a vyšší, seřazená podle frekvence výskytu, vytvoříme pomocí korpusu SYN2000 a vyhledávacího nástroje Bonito následujícím postupem:

1. Nový dotaz: viz (34a), výsledkem je 845 konkordancí
 2. 1. kolokace: viz (34b) s volbami: První Od -3 Pozic od <KWIC Do 2 Pozic Od KWIC>
 3. Konkordance/Prohození KWIC a kolokace
 4. Konkordance/Jednoduché třídění s volbami Počet tříděných pozic: 1, Třídící klíč: KWIC odleva, Atribut: tag
 5. Vybráno 93 konkordancí, v nichž KWIC má značku Vf.*
 6. Smazání vybraných, zůstalo 752
 7. Konkordance/statistiky/frekvenční distribuce s volbami Limit: 0, Atribut: word/lemma, ignorovat velikost, Pozice 0 od <KWIC.
- (34)
a.	[lc="(na za)?chumelit (za na)?pršet (za na)?sněžit (za)?hřmít stmívat
setmít rozednívat rozednít svítat smrákat šeřit mžít poprchávat krápat"] ²⁵
b.	[tag="V[Bp][N-]S...[3X].*"]

Výsledek v tabulce 1 představuje poměrně reprezentativní seznam sloves, která lze až na několik výjimek považovat za typ SR. Vedle fáze sloves, včetně méně častého *počít* (např. 35d), jsou zde na čelné pozici lemma *být*, které se vyskytuje jen jako pomocné sloveso futura, dále běžná modální slovesa *mít* (35a), *moci* (35b), *muset* (35c) a *smět* (35e).²⁶

- (35)
a.	<i>Už by se mělo stmívat.</i>
b.	<i>Je vedro a nic nevěstí, že by mohlo zapršet.</i>
c.	<i>Nemusí pršet, hlavně když kape.</i>
d.	<i>Ke všemu počalo slizce mžít.</i>
e.	<i>Po dobu cca 14 dnů totiž nesmí pálit slunce, nesmí pršet, chumelit, padat</i>

²⁵ Seznam bezpodmětových sloves v dotazu (34a) není úplný, zejména neobsahuje slovesa, která se často vyskytují také s podmětem a vnašela by do výsledku příliš mnoho irelevantních konkordancí.

²⁶ Příklad (35e) je pozoruhodný také tím, že mezi koordinovanými infinitivy se vyskytují i podmínky finitního slovesa, navíc v plurálu, tedy v rozporu se singulárním tvarem slovesa. Příklad (35f) obsahuje navíc sloveso *mínit*, které se chová podobně jako *chtít* v příkladu (36a).

- kroupy, **foukat** vítr, **jezdít** auta, motocykly s *přívěsným vozíkem ani bez něho*.
 f. *Z okna to vypadalo, jako když v listopadu miní celý den **pršet**, a když přestane chvíli **pršet**, začne **sněžit**.*

Tabulka 1: Frekvence tvarů 3. os. sg. neutra podle lemmat v konstrukcích typu *přestalo pršet*

lemma	frekvence
<i>začít</i>	327
<i>být</i>	150
<i>začínat</i>	86
<i>přestat</i>	73
<i>mít</i>	39
<i>moci</i>	19
<i>mušet</i>	13
<i>přestávat</i>	11
<i>počít</i>	5
<i>smět</i>	3
<i>stát</i>	2
<i>ochladit</i>	2
<i>zamračit</i>	2
<i>chtít</i>	2
<i>stačit</i>	2
<i>chystat [se]</i>	2

Soudě podle příkladu (36a) se *chtít*, považované běžně za sloveso kontroly, v tomto významu chová jako sloveso typu *raising*. Vzhledem k sémanticky anomálnímu kontextu je však otázka, do jaké míry by to bylo oprávněné. Druhý výskyt slovesa *chtít* (36b) je v příznakovém kontextu, kde se sloveso *hřmít* vyskytuje s aktorem v podobě Peruna hromovládného. V tomto případě se *chtít* chová standardně jako sloveso kontroly.

- (36) a. *Byla tma, nechtělo **se rozednít**, došla potmě po svatohorských schodech až k bráně, která se na noc zamykala, a brána byla ještě zamčená.*
 b. *Jdu Vašemu Veličenstvu slušně omeldovat, že se to, co mluvil Perun, stydím opakovat. Nechce **hřmít**, a osopil se na mne jak na čubu, nectně s Vaším Veličenstvem vypláchnul si hubu.*

Sporný je případ slovesa *stačit* (37a). Ve stejném tvaru ho totiž lze užít i ve spojení s podmětovými slovesy, např. *Stačilo sedět a být zticha*, což u ostatních sloves možné není. Není to možné ani u slovesa *chystat se* (37b–c) v daném významu.

- (37) a. *Příjemně mě překvapilo, když jsem se ráno probudil a zjistil, kolik stačilo během noci **nasněžit**.*
 b. *„Dám vám radu, jak byste to měl čtenáři vysvětlit,“ řekl jsem s pohledem k otevřenému oknu, za nímž se chystalo **svítat**, ale znovu mě přerušil.*
 c. *Vůbec se nechystalo **pršet**.*

Slovesa *stát*, *ochladit* a *zamračit* se v tabulce objevují jen v důsledku nemožnosti specifikovat dotaz tak, aby pokryl všechny hledané jevy a žádné jiné.

Při zpracování seznamu jsme v jednom kroku vyřadili 93 konkordancí, které ve vzdálenosti tři a méně pozic před infinitivem bezpodmětového slovesa nebo dvou a méně pozic po něm

neobsahovaly tvar 3. osoby singuláru neutra. Některé z nich obsahují hledanou konstrukci, ale finitní tvar je od infinitivu více vzdálen, některé z nich nejsou z hlediska dotazu relevantní. Pozoruhodné však jsou ty, které popírají předpoklad o bezpodmětovosti meteorologických sloves. Takových méně či více kuriózních příkladů se našla řada.

Pršet mohou podle korpusu SYN2000 *rány, živly, hole, mraky, nadávky, hovna, údery, piškoty, žaloby, klasikové, hvězdy, nabídky, krysy* a pravděpodobně i řada dalších věcí.²⁷ *Pršet* se navíc vyskytlo i v transitivním užití (38a). Sloveso *sněžit* se objevilo s podmětem v pozoruhodné konstrukci typu OR (38b). *Svítat* může kromě *naděje* také *pochopení*, *šeřit se* může *den* a *zahřmít* může třeba *velitel* (38c).

- (38) a. Ukázal jsem jí sáček s posypacími konfetami. – Ty budeš **pršet** z balkónu, rozhodla.
b. [...] svatá Brigita viděla do pekel **sněžit** zatracence [...]
c. A již chtěl **zahřmít**: kupředu!

Ve všech případech jde o metaforické užití spojené se změnou valence, jehož řešení přesahuje téma článku.

Z ostatních testů lze uvažovat ještě o dvou. Při využití testu s větným idiomem (30–31) jsme našli právě jednu konkordanci (39), potvrzující typ SR slovesa *začít*.²⁸

- (39) Pokud se pár hodin před výkopem nezačnou nad stadionem **ženit** čerti, bude hřiště zřejmě v dobrém stavu.

Poslední možností je využít test s infinitivem i jiného než bezpodmětového slovesa (22). Až na defektní sloveso *lze* však hledání v SYN2000 ani v PZK nepřináší nic nového.²⁹ Přesto se podařilo hledáním v korpusu potvrdit předpoklady o příslušnosti rady sloves k typu SR a najít tímto způsobem i několik dalších sloves.

4.4. Reference nebo identita?

Podle hypotézy výše uvedených teorií se konstrukce obou typů kromě rozdílu v počtu sémantických argumentů liší ještě v jednom ohledu. U sloves typu *raising* se předpokládá, že vyzdvižený argument a podmět infinitivu jsou jeden a týž větný člen (mluví se o sdílení struktur, SS). U sloves kontroly jsou kontrolující argument finitního slovesa a podmět infinitivu dva různé větné členy. Kontrolovaný podmět infinitivu se považuje za druh anafory, která odkazuje k antecedentu a v teorii P&P se označuje jako PRO (ke sdílení struktur zde nedochází, tento typ označujeme jako NS).

Oba rozdíly vyplývají podle obou teorií z nezávislých předpokladů a jdou spolu ruku v ruce. Slovesa typu *raising* se tak mají vždy vyznačovat jak sdílením struktur, tak počtem sémantických argumentů o jeden nižším, než tomu je u odpovídajícího slovesa kontroly, kde sdílení struktur nenastává.

Vyjdeme-li z teoretických závěrů, musíme konstatovat, že pád podmětu infinitivu u sloves kontroly je určen nezávisle na antecedentu, a to jako nominativ. V tomto pádu je totiž doplněk infinitivu bez syntaktické kontroly (viz 7a). Naopak u sloves typu *raising* je pád

²⁷ Vyhledali jsme jen příklady užití meteorologických sloves v infinitivu.

²⁸ Takových idiomů by samozřejmě bylo možné použít víc.

²⁹ Na rovině analytického značkování korpusu PZK lze hledat slovesa, jejichž podmětem je infinitiv.

podmětu infinitivu dán pádem antecedentu. Pád podmětu infinitivu však nemůžeme zjistit přímo. Můžeme ho zjistit jedinečně prostřednictvím jiného větného členu, který se s ním v pádu shoduje, a tímto větným členem je doplněk. Máme tedy k dispozici dva větné členy, antecedent a doplněk, z nichž můžeme odvodit vlastnosti nevyjádřeného podmětu infinitivu a tím i hlavního slovesa. Mohou nastat tyto situace:

1. Je-li doplněk infinitivu v nominativu a antecedent také, může jít o kontrolu i *raising*.
2. Je-li doplněk infinitivu v jiném pádu než v nominativu a tento pád je shodný s pádem antecedentu, jde o *raising*.
3. Je-li doplněk infinitivu v nominativu a antecedent v jiném pádu, jde o kontrolu.
4. Není-li doplněk infinitivu v nominativu, musí být jeho pád stejný jako pád antecedentu.

Shrnutí těchto čtyř bodů je v tabulce 2.³⁰

Tabulka 2: Pády koreferujícího argumentu a doplňku podle teorie

	pád antecedentu	rovnost pádů?	pád doplňku	typ konstrukce
A	nom	=	nom	<i>nelze určit</i>
B	¬ nom	=	¬ nom	<i>raising</i> (SS)
C	¬ nom	≠	nom	<i>kontrola</i> (NS)
D	<i>libovolný</i>	≠	¬ nom	<i>neexistuje</i>

5. Jak usvědčit teorii z omylu

Dosud uvedené příklady (s výjimkou jinak odůvodněných případů s doplňkem v instrumentálu, ve tvaru trpného přičestí nebo krátkého tvaru adjektiva) nejsou v rozporu s předpoklady teorií P&P a HPSG o tom, že v konstrukcích typu kontroly sdílení struktur nenastává. Není však třeba velkého úsilí k nalezení protipříkladů:

- (40) a. Dost poslanců *se snažilo zůstat nezávislých*. (= (2a); SC, SS; AR)
b. Donutil jsem ho *přijít samotného*. (= (2b); OC, SS; Toman 1991)

Podle řádky B tabulky 2 by finitní slovesa v příkladech (40a–b) měla být typu *raising* (SR a OR). Pád antecedentu a doplňku je totiž stejný a není to nominativ, a tak se předpokládá identita antecedentu a podmětu infinitivu, která nastává jen u sloves typu *raising*. Slovesa *bát se* a *donutit* jsou však podle všech testů slovesa kontroly. Protože není možné, aby jedno sloveso bylo v téže větě zároveň sloveso kontroly a *raising*, musíme konstatovat, že v teorii je rozpor. Příčinou rozporu jsou dva předpoklady o nerozlučitelném spojení: typ *raising* má vždy provázet sdílení struktur, zatímco typ kontroly se má vždy vyznačovat oddělenými strukturami.

Na tento rozpor poukázal už Hudson (1998, 2003) při zkoumání islandštiny, staré řečtiny a ruštiny a dospěl k závěru, že otázku sdílení či nesdílení struktur u sloves kontroly je nutné řešit empiricky, pro každý jazyk zvlášť (Hudson 1998, s. 151).

Protipříklady (40) však jsou podloženy „jen“ jazykovým povědomím autorů. Řádnou argumentaci by bylo třeba vybavit větším počtem dokladů s nejrůznějším lexikálním obsazením, získaných nejlépe z reálných situací a frekvenčně zpracovaných. Platí to tím spíše

³⁰ Symbol ¬ označuje negaci, „¬ nom“ tedy znamená „jiný pád než nominativ“.

o empirickém zjišťování stavu v daném jazyce prostřednictvím kombinací více jevů. Výsledkem jsou často konstrukce, s nimiž si jazykové povědomí rodilých mluvčích neví rady.

U polštiny a češtiny došli Przepiórkowski – Rosen (v tisku) k podobným závěrům jako Hudson. Nevyužili přitom korpus a s potřebou získat spolehlivější česká data se vyrovnali metodou elicitace. Podle výsledků usoudili, že sdílení struktur existuje i u některých českých konstrukcí typu OC.³¹

Podívejme se nyní blíže na možnosti, jak informace o podmětu infinitivu v uvedených konstrukcích získat ze dvou existujících korpusů. Výsledky hledání v morfologicky označovaném korpusu SYN2000, který obsahuje asi 100 mil. pozic, porovnáme s výsledky hledání v syntakticky označovaném, ale menším Pražském závislostním korpusu – PZK, přesněji v jeho části obsahující povrchově syntaktické značky, tzv. analytickou anotaci. Ten obsahuje asi 1,5 mil. pozic, tedy 98 tis. vět.

5.1. Hledání příkladů typu SC se sdílením struktur

Nejprve se zastavíme u příkladu (40a) a pokusíme se z korpusu získat srovnatelný protipříklad k předpokladu o spojení SC a SS (tedy syntaktické kontroly s antecedentem ve funkci podmětu a sdílení struktur). Aby bylo sdílení struktur nezpochybnitelné, budeme hledat doplněk v genitivu plurálu ke kvantifikovanému podmětu. Zkusíme nejdříve SYN2000. Dotaz (41a) má vyhledat věty s kvantifikovaným podmětem a adjektivním doplňkem infinitivu v genitivu plurálu, dotazy (41b–c) totéž s poněkud pozměněným slovosledem.³²

- (41)
- a. [tag="C[an].*"] [tag="NN.P2.*"] [tag="V[Bip]NS.*"] [tag="Vf.*"]
[tag="(A.|PL).P2.*"] [tag!="(A.|NN|PD).P2.*"]
 - b. [tag="(A.|PL).P2.*"] [tag="V[Bip]NS.*"] [tag="Vf.*"] [tag="C[an].*"]
[tag="NN.P2.*"]
 - c. [tag="Vf.*"] [tag="(A.|PL).P2.*"] [tag="V[Bip]NS.*"] [tag="C[an].*"]
[tag="NN.P2.*"]

Výsledkem hledání jsou v případě dotazu (41a) dvě věty se slovesy typu *raising* (10c–d), v případě dalších dvou dotazů nic. Při pokusu připustit nespojitý slovosled, tedy mezi každými dvěma po sobě následujícími slovy až tři další pozice obsazené libovolným tvarem kromě interpunkce, se počet vyhledaných řetězců zvýší jen o irelevantní věty, s výjimkou dalšího dokladu SR (42).

- (42) *Přijatých přitom oba roky mohlo být pouze padesát lidí.* (=11c; SR, SS)

V korpusu SYN2000 jsme tedy nenašli doklad toho, že by v češtině existovaly konstrukce SC se sdílením struktur. To samozřejmě neznamená, že takové konstrukce v češtině neexistují (korpus je konečný a nemůže dát negativní odpověď na dotaz po existenci nějakého jevu), ani že neexistují v korpusu (způsob značkování a dotazovací jazyk neumožňují vyhledávat konstrukce například podle syntaktických funkcí a bez ohledu na slovosled).

Mohlo by se zdát, že hledání v syntakticky označovaném korpusu PZK přinese lepší výsledky. V dotazu lze uvést kromě morfologické značky i syntaktickou funkci a celý dotaz

³¹ Podrobněji viz Przepiórkowski – Rosen (2005) a <http://utkl.ff.cuni.cz/~rosen/public/dotaznik-ori-ar.html>.

³² Popis dotazovacího jazyka a významu morfologických značek lze najít např. na stránkách <http://ucnk.ff.cuni.cz/bonito/index.html>.

formulovat jako závislostní syntaktický strom. Vyhledány jsou všechny věty, jejichž syntaktická struktura takovou konfiguraci obsahuje.³³ Dotazy, které mají vyhledat všechny doplňky v genitivu plurálu, jsou uvedeny v (43).

(43) [m/tag=Vf*]([afun=AtvV|Pnom|Obj,m/tag=A??P2*|PL?P2*])

Vzhledem ke způsobu značkování doplňků v PZK je třeba uvést více syntaktických funkcí („afun“). V příručce (Hajič et al. 1999, s. 89) se uvádí: „V našem pojetí se za doplněk (Atv, AtvV) považuje jen Šmilauerův doplněk určující (nevazebný), kdežto doplněk vazebný (doplňující, rekční) určujeme jako objekt (Obj).“ Další možnou komplikací přináší dvojí značkování doplňku i v tomto zúženém smyslu. Ve větě *chlapec ležel nemocen* je doplněk označen jako Atv a závisí na podmětu, ve větě *příběhl bos* jako AtvV a závisí na slovese stejně jako ve větě *poškozený musí přijít sám*, kde závisí na infinitivu. Přesto je větší problém než zadání dotazu velikost korpusu, který je ve srovnání se SYN2000 o tolik menší, že nepřekvapí, když na dotaz po infinitivu, na němž závisí doplněk nebo jmenná část přísudku (43), se ukáže pouze jeden relevantní výsledek. Ani ten však neobsahuje konstrukci typu SC se sdílením struktur. Věta (44) obsahuje, stejně jako výsledky hledání v korpusu SYN2000, konstrukci typu SR, a to přesto, že v korpusu je celkem 12 545 výskytů sloves, na nichž závisí infinitiv (celkem 304 různých lemmat).

(44) *I když – kdyby její představitelé místo polemik s koaličním partnerem v tisku už dva roky společně s námi usilovali o konsenzus v této záležitosti – mohla dnes už být řada lidí št’astnějších.*

(SR, SS; PZK)

Jako poslední možnost hledání v elektronických textech zkusíme prohledávat celou internetovou síť některým z vyhledávačů. Zde ovšem musíme hledat podle tvarů, nikoli podle značek. Náhodou se nám podařilo najít dva doklady na stejnou konstrukci s obdobným lexikálním obsazením, lišící se ve sdílení struktur (45).

(45) a. Hodně homosexuálně orientovaných lidí *by chtělo být heterosexuální*.³⁴ (SC, NS)
b. Hodně mužů *by chtělo být něžných, i možná submisivních*.³⁵ (SC, SS)

V korpusu SYN2000 ani PZK se nám tedy nepodařilo najít příklad typu (40a), tedy prokazatelnou kombinaci SC se SS. Připomeňme znovu, že to neznamená nic víc, než že naše dotazy takový příklad neobjevily, nikoli že příklad tohoto typu v korpusech není.

5.2. Hledání příkladů typu OC se sdílením struktur

Pokusme se teď najít v korpusu SYN2000 protipříklad podobný příkladu (40b), tedy doklad sdílení struktur v konstrukci typu OC (syntaktická kontrola s antecedentem ve funkci předmětu). Hledání by v tomto případě mělo být jednodušší. Nemusíme hledat jen kvantifikované jmenné skupiny a doplňky v genitivu plurálu (na dotaz (46a) není ostatně žádná odpověď), ale stačí najít doplněk v pádu jiném než nominativním, který se shoduje s antecedentem. Dotazovací jazyk dokonce umožňuje zadat identitu atributů různých pozic (hledaných tvarů), ale to by pomohlo jen v případě zcela shodných značek, shodných včetně té části značky, která označuje slovní druh. Proto je třeba opět zadávat více specifitějších dotazů.

³³ Webové rozhraní vyhledávacího programu Netgraph lze spustit ze stránky http://quest.ms.mff.cuni.cz/netgraph/run_applet.html.

³⁴ <http://www.rogy.cz/poradna/odborne/23o.htm>

³⁵ <http://www.pismak.cz/dilo.php?num=117226>

- (46)
- a. [tag="V[Bip].*"] [tag="C[an].*"] [tag="(NN|PP)..2.*"] [tag="Vf.*"]
[tag="(A.|PL)..2.*"]
 - b. [tag="V[Bip].*"] [tag="(NN|PP)FS4.*"] [tag="Vf.*"] [tag="(A.|PL)FS4.*"]
[tag!="(A.|NN|PD)FS4.*"]
 - c. [tag="V[Bip].*"] [tag="(NN|PP)MS4.*"] [tag="Vf.*"] [tag="(A.|PL)MS4.*"]

Na dotaz, v němž vyžadujeme u možného antecedentu a doplňku shodně akuzativ singuláru feminina (46b), dostaneme 80 odpovědí, z toho ale jen jednu s konstrukcí OR (13a), s hledanou konstrukcí OC žádnou.³⁶ Na podobný dotaz se stejným pádem a číslem, ale v rodě mužském životném (46c), dostaneme dvě odpovědi, jednu z nich OR (13b). Nepomůže ani připuštění nespojitého slovosledu, kdy ve výsledcích přibude jen 22 irelevantních vět. Podobné výsledky dostaneme pro akuzativ plurálu stejného rodu. Tím jsme vyčerpali všechny možnosti, v rodě mužském neživotném, středním a v plurálu ženského rodu nelze akuzativ adjektivního tvaru rozlišit od nominativu.

V PZK najdeme dotazem (47a) pouze čtyři nezajímavé věty; zaměníme-li akuzativ za dativ, tak žádnou. Dotazem (47b) jich najdeme nezajímavých mnohem víc (celkem 86).

- (47)
- a. [m/tag=Vf*]([afun=AtvV|Pnom,m/tag=A???4*|PL???4*])
 - b. [m/tag=Vf*]([afun=Obj,m/tag=A???4*|PL???4*])

Je tedy zřejmé, že se nám v korpusech nepodařilo najít vhodný příklad ani u konstrukcí typu OC.

Nenajde-li se v korpusu doklad nějakého jevu, nelze z toho činit závěr o jeho neexistenci. Jen na základě korpusů tedy nemůžeme vyvrátit teoretické hypotézy o tom, že u sloves kontroly je sdílení struktur nemožné. Příklady, které tyto hypotézy vyvracejí, však lze najít v literatuře (40b), v internetové síti (45b) a ovšem i introspekci (40a). Budeme tedy ve shodě s Hudson (1998, 2003) a Przepiórkowski – Rosen (2005, v tisku) považovat uvedené teoretické hypotézy za neudržitelné a dále se budeme věnovat hledání příkladů, z nichž by bylo možné odvodit zákonitosti přidělování pádů podmětu infinitivu.

6. Lepší teorie vyžaduje lepší data

Přijmeme-li jako fakt skutečnost, že opozice typů kontrola a *raising* je nezávislá na opozici sdílení a nesdílení struktury, zbývá zjistit, jakými zákonitostmi se přidělování pádu podmětu infinitivu řídí, a začlenit tyto zákonitosti do popisu jazyka. Výše zmíněné práce se shodují v názoru, že přidělování pádu podmětu závislého infinitivu nevyplyvá z obecných pravidel, ale liší se podle jazyka a morfosyntaktických kategorií zúčastněných větných členů.

6.1. Elicitace

Przepiórkowski – Rosen (v tisku) uvádějí, jak 699 respondentů hodnotilo 26 příkladů s antecedentem ve funkci předmětu, tedy typy OC a OR. Respondenti měli za úkol každý příklad ohodnotit jednou z možností na stupnici od 1 do 4 („hezky česky“, „nedráždí“, „divné“,

³⁶ Nejvíce nalezených vět (60) obsahuje infinitiv ve funkci přívlastku, např. *máte možnost zrušit dovozní kvóty* (kde je slovo *kvóty* označeno chybně za genitiv). Následují věty, kde potenciální antecedent není doplněním finitního slovesa, ale infinitivu, např. *nechtějí ji vidět nešťastnou* (20 výskytů).

„nemožné“). Cílem bylo u každého z pěti zkoumaných typů konstrukcí zjistit, zda respondenti dávají přednost stejnému pádu antecedentu a doplňku, a tedy sdílení struktur antecedentu a podmětu infinitivu, nebo zda preferují spíše varianty s různými pády, bez sdílení struktur. V tabulce 3 je uveden počet vět jednotlivých typů spolu s údajem o sdílení podle pádu doplňku.

Tabulka 3: Počet vět v dotazníku

	antecedent	bez SS	SS
OC	<i>dativ</i>	1	1
	<i>akuzativ</i>	4	3
	<i>kvantifikovaný výraz</i>	2	3
OR	<i>akuzativ</i>	2	2
	<i>kvantifikovaný výraz</i>	2	2

Věty s antecedenty v dativu byly do průzkumu původně zařazeny jen jako kontrolní příklady v očekávání, že hodnocení vyzní jednoznačně pro variantu bez sdílení, tedy s doplňkem v nominativu, tak jako v příkladech (13c–d). Toto očekávání nebylo zcela naplněno (komentář výsledků dále). Kvantifikované výrazy jako antecedenty v pozici akuzativního objektu byly zařazeny pro ověření hypotézy, že umožňují SS s vyšší pravděpodobností. Kvantifikované výrazy v pozici dativního objektu zařazeny nebyly, protože se podle všech dostupných indicií chovají stejně jako nekvantifikované jmenné skupiny.

V tabulce 4 jsou uvedeny výsledky hodnocení vět s antecedentem v akuzativu. Ve třetím sloupci je průměrné hodnocení na stupnici 1–4, v posledním sloupci pak podíl respondentů, kteří příklad hodnotili známkou 1 nebo 2 („hezky česky“ nebo „nedráždí“). Intervaly hodnot jsou důsledkem rozdílného hodnocení příkladů stejného typu.

Tabulka 4: Výsledky hodnocení vět s antecedentem v akuzativu

OC/OR	kvant. antecedent	sdílení struktur	průměr	přijatelné pro
OC	ne	ano	1,8	30–74%
		ne	2,8	1–50%
OC	ano	ano	2,4	28–74%
		ne	3,4	10–11%
OR	ne	ne	1,6	84–88%
		ne	3,6	3–5%
OR	ano	ano	2,2	54–71%
		ne	3,2	12–20%

Výsledky jsou shrnuty v tabulce 5. Ukazují zejména, že:

1. U vět s nekvantifikovanými akuzativními antecedenty a kontrolou je sdílení mírně převažující varianta (40b, 48).
2. U vět s kvantifikovanými akuzativními antecedenty a kontrolou je sdílení silně preferovaná varianta (49).
3. U vět s konstrukcemi typu *raising* je sdílení silně preferovaná varianta (50).

Tabulka 5: Shrnutí výsledků průzkumu

typ slovesa	antecedent		doplňěk		
	subj	obj	nom	gen	acc
SC	nom		●		
	nom №			●	
SR	nom		●		
	nom №			●	
OC		dat	●		
		acc	●		●
		acc №		●	
OR		acc			●
		acc №		●	

● OK

● přijatelné

● sdílení struktur

● neočekávané sdílení struktur

№ kvantifikovaný výraz

Žádný z uvedených závěrů však není jednoznačný. Příklady stejného typu jsou hodnoceny v některých případech velmi odlišně, např. (48a–b) a (49a–b), a naopak některé příklady svědčící pro opačný závěr jsou hodnoceny celkem dobře nebo i lépe, než příklady, které výše uvedené závěry podporují (48c, 49c, 50c).³⁷ Překvapující je i relativně malý rozdíl v hodnocení vět (51a–b) s antecedentem v dativu. V dotazníku však byly s dativem pouze tyto dva příklady, z nichž nelze vyvozovat spolehlivější závěry.

- (48) a. Šéf ji donutil **nastoupit** do práce ještě trochu **nastydlou**. (OC, SS; 1,3; 0,54; 73,7%)
b. Strach o místo nutí všechny zaměstnance **chodit** do úřadu hladce **oholené**. (OC, SS; 2,44; 1,15; 49,8%)
c. Nejasné tušení ji ponoukalo **přijít oblečená** jako dáma. (OC, NS; 1,8; 0,93; 79,8%)
(49) a. Noční chlad donutil i pár zkušených trampů **spát zabalených** do všeho možného. (OC, SS; 1,88; 0,99; 74,1%)
b. Sestra přiměla sedm nových pacientů **čekat** na vyšetření **svlečených**.³⁸ (OC, SS; 2,9; 0,93; 28,2%)
c. Nové židle odnaučily všech pět žáků **sedět u stolu shrbené**. (OC, NS; 3,1; 0,92; 23,2%)
(50) a. Viděl jsem tatínka **vcházet** do dveří **zářícího** radostí. (OR, SS; 1,5; 0,74; 87,6%)
b. Viděli jsme spoustu dětí **postávat** venku **hladových**. (OR, SS; 2,4; 1,01; 54,5%)
c. Spatřili asi deset policistů **běžet rozlícené** tím směrem. (OR, NS; 2,6; 0,99; 44,1%)
(51) a. Předpis ukládá policistům **vykonávat** službu řádně **ustrojeni**. (OC, NS; 2,6; 1,04; 44,4%)
b. Šťastná náhoda pomohla Honzovi **vrátit se** z boje **živému**. (OC, SS; 3,23; 0,89; 18,2%)

Je zřejmé, že hodnocení mohly ovlivnit i jiné faktory, než ty sledované (opozice kontrola/raising, forma antecedentu a sdílení či nesdílení struktur): vzdálenost mezi antecedentem a doplňkem (přijatelnost varianty bez sdílení se zvětšuje s rostoucí vzdáleností), lexikální obsazení (spona v infinitivu opět zvětšuje přijatelnost varianty bez sdílení),

³⁷ Čísla v závorce za příkladem vyjadřují průměrnou známku hodnocení, směrodatnou odchylku a podíl respondentů hodnotících příklad známku 1 a 2.

³⁸ Tento příklad je problematický vzhledem k možnosti interpretovat *svlečených* jako přívlastek substantiva *vyšetření*.

idiomaticnost závislého predikátu (to může být příčina vysokého hodnocení příkladu 48c), vid obou sloves a ovšem i obtížné hodnocení příkladů, které obvykle mají stylisticky přijatelnější ekvivalent s jinou syntaktickou strukturou (vedlejší věta místo infinitivu, adverbium místo adjektiva v přísudku). K nejistotě respondentů může přispívat často i pádová synkreze tvarů doplňku, zejména ve tvarech nominativu a akuzativu, kdy se stírá rozdíl mezi konstrukcemi se sdílením a bez sdílení struktur, viz např. (57).

Kromě výhrad založených na výše uvedených zkreslujících faktorech však lze uvést další, obecnější výhrady, které vždy doprovázejí metodu elicitace (viz část 2). Z nich je patrně nejpalčivější problém „laboratorní povahy“ takové metody: příklady jsou uměle vytvořené a předkládané mimo reálný kontext. Při zvolené formě průzkumu navíc nelze očekávat, že výchozí soubor testovaných vět bude rozšířen o další příklady.

Přes tyto nedostatky navrhuji Przepiórkowski – Rosen (v tisku) odpovídající formalizaci v teorii HPSG, ale zároveň poukazují na nutnost dalšího empirického zkoumání. Zkusme tedy získat spolehlivější oporu v datech s pomocí korpusu.

6.2. Hledání v korpusu

Nejprve se zaměříme na antecedent v dativu, u něhož vyvstaly po nepřesvědčivých reakcích respondentů pochybnosti, zda předpokládaná dominance konstrukce bez sdílení struktur není jen introspektivní fikcí. Dotazy (52a–b) do korpusu SYN2000 přinesly po připuštění nespojitých výsledků 14 relevantních odpovědí, výběr z nich viz (53). Varianty týchž dotazů s dativem i u doplňku, tedy se sdílením struktur, nepřinesly žádný relevantní výsledek. Můžeme tedy podpořit původní předpoklad o nesdílení struktur u sloves kontroly s antecedentem v dativu.

- (52) a. [tag="V[Bip].*"] [tag="(NN|PP)..3.*"] [tag="Vf.*"] [tag="(A.|PL)..1.*"]
[tag!="(A.|NN|PD)..1.*"]
b. [tag="Vf.*"] [tag="(A.|PL)..1.*"] [tag="(NN|PP)..3.*"] [tag="V[Bip].*"]
- (53) a. [...] *řešení, které by umožnilo člověku **být dobrý** [...]* (OC, NS)
b. [...] *cílem společnosti je stát se celosvětově nejdůležitějším poskytovatelem systémů, které pomohou manažerům **pochopit sami sebe** [...]* (OC, NS)
c. [...] *Linda zjistila, že i v jeho případě se opakuje stará bolest: nedovoluje jí **být sama** sebou.* (OC, NS)
d. *Umožnili jste nám **být hrdí** na tento stát [...]* (OC, NS)
e. ***Být přiměřená** jí šlo trochu proti srsti.* (OC, NS)

Dotaz (52b) navíc „objevil“ větu (53e), která se od všech ostatních liší tím, že antecedent má jinou sémantickou (hloubkově syntaktickou) roli a infinitiv je podmětem slovesa (případně že jde o jednočlennou větu, viz s. 9).

Zkusíme teď potvrdit závěry z výsledku hledání v SYN2000 hledáním v PZK. Dotaz (54a), který má vyhledat adjektivní doplňky v dativu, nenajde nic.³⁹ Komplementární dotaz na adjektivní doplňky v nominativu je třeba formulovat složitěji, protože doplňků a predikátových adjektiv v nominativu je i v menším korpusu PZK příliš mnoho (54b). Odpovědí je právě jedna věta (55).

³⁹ Značka AtvV zúží dotaz na doplňky, které jsou označeny jako závislé na slovese, což je případ doplňků infinitivu.

- (54) a. [afun=AtvV|Pnom,m/tag=A???3*|PL??3*]
 b. []
 ([m/tag=Vf*]
 ([afun=AtvV|Pnom,m/tag=A???1*|PL??1*]),
 [m/tag=N???3|PP??3*])
- (55) *Protože však patent na rozum nemá nikdo, věle vám doporučujeme se v kupónové hře **spoléhat** hlavně **sami** na sebe.* (OC, NS; PZK)

Ani hledáním v PZK jsme tak nezpochybnili předpoklad, že u sloves kontroly s antecedentem v dativu sdílení struktur nenastává.

Zkusme se teď podívat opět do korpusu SYN2000 na antecedenty v akuzativu. Na dotaz (56) dostaneme 260 odpovědí, z toho 3 relevantní, ale všechny se slovesy OR. Dvě z nalezených vět jsme použili už dříve v příkladech (13a) a (13b), třetí viz (57).⁴⁰

- (56) [tag="V[Bip].*"] [tag="(NN|PP)..4.*"] [tag="Vf.*"] [tag="(A.|PL)..4.*"]
 [tag!="(A.|NN|PD)..4.*"]
- (57) *Jarmil Krejcar byl profesorem, byl na holčičky, ale jen do 14 let: zvával si je do bytu a nechával je **hrát polosvlečené** na klavír.* (OR, SS?)

V příkladu (57) se objevuje problém s tvarem doplňku, který bez kontextu může být nominativ i akuzativ, a tak přísně vzato nelze rozhodnout, zda tu jde či nejde o sdílení struktur. Velmi podobný příklad (58) byl ze 182 příkladů nalezen jako jediný relevantní dotazem, který se od dotazu (56) lišil jen tím, že adjektivní tvar měl být v nominativu.

- (58) *Dáme je **vařit celé** do osolené vody s kouskem cibule a celeru nebo s kousky kořenové zeleniny všeho druhu.* (OR, SS?)

Na posledních dvou příkladech je vidět, jak je výsledek hledání citlivý na vrtochy automatického morfologického značkování korpusu SYN2000. Anotátor by pravděpodobně v obou větách určil pád adjektiva jako akuzativ.

Více příkladů bychom našli, kdybychom tak jako v předcházejících pokusech připustili nespojitosti. Připustíme-li však až tři libovolné pozice neobsahující interpunkci mezi každou dvojicí v dotazu (56), dostaneme 3212 výsledků, v nichž se poměr relevantních vět k ostatním blíží poměru ztracené jehly k počtu stébel trávy v kupce sena. Dotazem (59) proto hledání zúžíme na posloupnosti, v nichž ve finitním tvaru figuruje sloveso, které jako svá doplnění připouští akuzativ a infinitiv, bez rozlišení kontroly a *raising*.⁴¹

- (59) [tag="V[Bip].*" & lemma="nechat | nechávat | nutit | donutit | přinutit | naučit | přimět | opravňovat | učit | pověřovat | pověřit | odsoudit | motivovat | dát | dávat | cítit | lákat | ponechat | ponechávat | poslat | posílat | slyšet | spatřit | uslyšet | vidět | uvidět | vyslat | vysílat | přesvědčit | přesvědčovat | prosit | poprosit | nabádat | vyzvat | vyzývat | pudit | ponoukat | přemluvit | přemlouvat"]
 [tag="(NN|PP)..4.*"] [tag="Vf.*"] [tag="(A.|PL)..4.*"] [tag!="(A.|NN|PD)..4.*"]

Bylo nalezeno celkem 171 vět, z toho 12 relevantních. Z těchto 12 jsme 3 našli už předchozím

⁴⁰ Sloveso *nechat* považujeme na základě výsledku testů za OR.

⁴¹ Seznam byl vytvořen jako průnik lemmat ze tří zdrojů: (a) seznam sloves s infinitivní valencí, který vznikl na základě PZK a za který autor vděčí Mgr. Janu Štěpánkovi z Ústavu formální a aplikované lingvistiky MFF UK, (b) slovník VALLEX (Lopatkova et al. 2003) a (c) seznam sloves s infinitivem ve funkci předmětu z mluvnice Šmilauer (1966).

dotazem, další viz (60). Opět jde o konstrukce typu OR se sdílením (v případě pádové homonymie s možným sdílením).

- (60)
- a. *Když viděli Sněhurku **ležet** na zemi jako **mrtvou**, hned pomysleli na macechu.* (OR, SS)
 - b. *[...] utvoříme kuličky, prsty je zploštíme a dáme na pomoučený plech **kynout zakryté** ubrouskem.* (OR, SS?)
 - c. *Nenechávejte kojeneckou výživu zbytečně **ležet otevřenou** na kuchyňské lince.* (OR, SS)
 - d. *Jeden člověk šel z Jeruzaléma do Jericha a padl do rukou lupičů; ti jej obrali, zbili a nechali jej tam **ležet polomrtvého**.* (OR, SS)
 - e. *To, že vidíme část mládeže **chodit ustrojenou** jako strašáky do zelí, **odpudivou a odmítající** vše, co je estetické, není známkou nutného vývoje.* (OR, SS)
 - f. *Poté, co prozradil své tajemství, nechal dokumenty **ležet otevřené** na stole a odjel do sněmovny.* (OR, SS?)
 - g. *Jedinou chybou bylo, že nechali chlapce z konečné **odejít samotné**.* (OR, SS?)
 - h. *[...] rodiče nechali léky **ležet nezajištěné** [...]* (OR, SS?)
 - i. *Miloš to spíš jen zpovzdálí poslouchal a nechal nás to **dělat samotné**.* (OR, SS?)

Další dva relevantní výsledky (61) mezi celkem 56 najdeme dotazem, který jen mění slovosled dotazu původního (59).

- (61)
- a. *Znovu zamícháme a **zakryté** v chladniče necháme půl hodiny **odležet**.* (OR, SS?)
 - b. *Zaděláme tužší vláčné těsto a **zakryté** je dáme na teplé místo **vykynout**.* (OR, SS?)

Na základě toho, že v SYN2000 jsme dotazem (59) ani jeho slovoslednými variantami nenašli žádnou větu s akuzativním antecedentem i doplňkem v konstrukci typu OC, bychom mohli (mylně) usoudit, že u konstrukcí typu OC sdílení struktur nenastává. I když příklady (40b) a (48a) nejsou z korpusu, brání nám takový závěr učinit.

Zadáme-li stejné dotazy s predikátovým adjektivem v nominativu, očekávali bychom věty se slovesy kontroly. Z 94 + 140 odpovědí (původní + slovosledně pozměněný dotaz) obsahují však všechny relevantní výsledky opět pouze konstrukce typu OR, viz (62) a (63).

- (62)
- a. *Autor Vršovického Ezopa nechává své hrdinky **být nespokojené, umanuté, podrážděné, stejně jako vnímavé či chápající**.* (OR, SS?)
 - b. *Dáme je **vařit celé** do osolené vody s kouskem cibule a celeru nebo s kousky kořenové zeleniny všeho druhu.* (OR, SS?)
- (63)
- a. *zelený vidím luh a **bílé** slyším **crčet** mléko i **černou kapat** krev* (OR, SS)
 - b. ***Navinuté** se nechají chvíli **kynout** [...]* (OR, SS?)
 - c. *Kotlety lehce naklepeme [...] a **zakryté** dáme na dvě hodiny do chladna **odležet**.* (OR, SS?)
 - d. *Pak je poprášíme moukou a **zakryté** dáme na teplé místo **kynout**.* (OR, SS?)
 - e. *[...] **přikryté** necháte přes noc **louhovat**.* (OR, SS?)

Existuje dvojí možné vysvětlení. To první předpokládá, že značkování v korpusu je správně, že antecedent je v akuzativu a doplněk v nominativu. Protože ve všech případech jde o slovesa typu *raising*, je tím vyvrácen další teoretický předpoklad, tentokrát o spojení typu *raising* se sdílením struktur.

Ve všech příkladech (62–63) však lze adjektivní tvary v přísudku interpretovat i jako akuzativní, v jednom případě dokonce pouze jako akuzativní (tvar *černou* v příkladu 63a), i když tento tvar nebyl dotazem vyhledán. Pak byly všechny odpovědi na zadaný dotaz chybné, a to v důsledku nesprávně určeného pádu ve značce: adjektivní tvary v přísudku nejsou v nominativu, ale v akuzativu a předpoklad o spojení typu *raising* se sdílením struktur může být zachován.

Jako poslední v řadě pokusů zjistit údaje o sdílení struktur v konstrukcích typu OC a OR jsme zkusili vyhledat příklady s antecedentem v podobě kvantifikovaného výrazu. Žádné takové se najít nepodařilo.

V SYN2000 se tedy nepodařilo najít ani jeden příklad obsahující sloveso kontroly (OC) s antecedentem v akuzativu, a to ani se sdílením struktur, ani bez sdílení. Ještě hůře dopadlo hledání v PZK: dotazem (64) se nepodařilo najít žádný relevantní příklad.

(64) $\square$
([m/tag=N???4*|PP??4*],
[m/tag=Vf*]
([m/tag=A??? 1 *|PL?? 1 *|A??? 1 *|PL?? 1 *]))

Výsledky průzkumu uvedené v tabulce 5 tedy byly hledáním v korpusech potvrzeny jen u dativních antecedentů.

7. Závěr

Při zkoumání možností, jak využít korpus pro ověření hypotéz lingvistické teorie a pro získání podkladů pro budování formální gramatiky, se nám podařilo splnit první cíl, tedy vyhledat v korpusu reprezentativní seznam sloves typu SR (*subject raising*). Podařilo se to přesto, že hledaná třída sloves se odlišuje od ostatních tříd v první řadě počtem sémantických (hloubkově syntaktických) argumentů, přičemž při vyhledávání lze pracovat jen s formálními morfologickými údaji. Mezi vyhledanými slovesy se objevily i neočekávané úlovky.

Další dva cíle byly tyto: vyvrátit hypotézu o nemožnosti sdílení struktur u sloves kontroly a shromáždit více dokladů pro empiricky i teoreticky adekvátní popis konstrukcí typu OC (*object control*).

Ze všech pokusů najít v korpusu oporu pro rozhodování o sdílení či nesdílení struktur byl úspěšný pouze pokus potvrdit původní předpoklad o nesdílení struktur ve větách s dativním antecedentem. Nepodařilo se doložit sdílení struktur v konstrukcích kontroly se subjektivním ani objektovým antecedentem a nepodařilo se ani získat přesvědčivé údaje o chování konstrukcí kontroly s akuzativním antecedentem.

Hlavním důvodem neúspěchu je nepochybně náročná diagnóza zkoumaného problému, která vyžaduje najít velmi specifickou kombinaci syntaktických jevů: sloveso se závislým infinitivem, který je navíc rozvit doplňkem nebo přísudkovým jménem sklonného tvaru. Vzhledem ke zjevně odlišnému chování konstrukcí různých typů je navíc nutné zjišťovat stav v závislosti na podrobnějších kritériích, což dále snižuje počet potenciálních vyhledávek.

Další důvody jsou obecnější. U korpusu SYN2000 vyplývají hlavně z rozporu mezi lineárním morfologickým značkováním a strukturní, syntaktickou povahou problému, který může vést až k otázce, zda je vůbec vhodné se pokoušet při řešení problémů tohoto druhu formulovat dotazy omezené linearitou a repertoárem morfologických značek. Každopádně není vyloučené, že dotazy nebyly formulované optimálně, což by samozřejmě výsledky negativně ovlivnilo. Optimální formulace dotazu však není triviální úkol.

Jako další důvod je třeba uvést chyby ve značkování, z nichž jen některé se mohou projevit přímo ve výsledcích. Lze totiž předpokládat, že některé hledané konstrukce se v důsledku chyb

ve značkování nenašly. U dotazů po málo frekventovaných konstrukcích, obsahujících navíc kategorie, v nichž značkování nejvíce chybí (pády), může každá chyba podstatně zkreslit výsledek.

U korpusu PZK je hlavním problémem relativně malá velikost, což vyniká při hledání málo frekventovaných jevů nebo specifické kombinace jevů. Dalším problémem je zvolený způsob strukturního značkování, který například neumožňuje jedním dotazem postihnout zároveň větné členy koordinované a nekoordinované,⁴² nebo přináší komplikace při hledání konstrukcí se sponovým nebo pomocným slovesem, protože struktura vypadá v obou případech odlišně. Je tedy zřejmé, že pro některé účely může být korpus jen jedním z více zdrojů, které se musí navzájem doplňovat. To však vůbec neznamená, že pro účel jen nepatrně odlišný nemůže být korpus zdrojem zcela ideálním. Za příklad může posloužit využití testu na slovesa typu SR v kontextu s infinitivem bezpodměťového slovesa v části 4.3 a podobně zaměřené dotazy, spíše lexikálně orientované.

Za největší přednost korpusu lze považovat autentický jazyk v reálných situacích a s tím související všudypřítomnou možnost nečekaných výsledků. Velmi specifické dotazy, zaměřené na konstrukce určitého typu, sice tuto možnost omezují, ale nečekané výsledky se dostávají i tak, často v důsledku chybného značkování. Paradoxně jsou i přesto někdy vítané. Dativní aktor nebo benefaktor jako antecedent konstrukce typu SC (65a, 53e) není sice žádný objev (viz např. Panevová 1996), ale zajímavá je jeho vysoká frekvence. Příklady (65b–c) pak ukazují, že instrumentál za sponovým slovesem se může vyskytnout i u konstrukcí typu OC.

- (65) a. *Nechce se mi o tom **mluvit**.* (SC)
b. *Nauč mě **být vášnivou**.* (OC, NS)
c. *Život ji nakonec přece jen donutí **být samostatnou a dospělou**.* (OC, NS)

U příkladů (65b–c) může vzniknout pochybnost, zda adjektiva nejsou v akuzativu a zda tedy nejde o sdílení struktur. Pochybnost je snadné vyvrátit změnou rodu osobního zájmena v roli antecedentu na mužský životný (66). I tento příklad ukazuje, že introspekce může korpus vhodně doplňovat.

- (66) a. **Život ho nakonec přece jen donutí **být samostatného a dospělého**.* (OC, SS; AR)
b. *Život ho nakonec přece jen donutí **být samostatným a dospělým**.* (OC, NS; AR)

Pozitivní poznatky je třeba doplnit ještě o výhled do budoucna. Nesplněným úkolem zůstává možnost korpusem ověřit možnost, že u slovesa typu *raising* nemusí nastávat sdílení struktur (67).

- (67) *??Marie viděla Honzu **přicházet opilý**.* (OR, NS; AR)

Dále existuje řada případů sloves, jejichž chování není zcela jasné, a která by si zasloužila podrobnější výzkum na základě korpusu. Příkladem může být sloveso *slíbit*, které připouští podle literatury i introspekce kromě SC i možnost OC (68).

- (68) *Boris slíbil Ivanovi ještě jednou **zažít** vítězství.* (OC; Růžicka 1999, s. 101)

V korpusu se mezi 34 vyhledanými konkordancemi se slovesem *slíbit* v konstrukcích se syntaktickou kontrolou neobjevil typ OC ani jednou. Podrobnější zkoumání však může vést k poznání zákonitostí výskytu daného typu a potvrdit tak zkušenost, že korpus se lépe

⁴² Dotazy do PZK byly formulovány bez ohledu na tento problém.

osvědčuje při studiích zaměřených spíše lexikálně.

LITERATURA

- Comrie B., 1991, On so-called raising in Russian. In M. Grochowski, D. Weiss (eds.), *Words are Physicians for an Ailing Mind*, Sagners. *Slavistische Sammlung*, sv. 17, 121–128. Verlag O. Sagner, München.
- DBÚJČ = *Databáze ÚJČ AV ČR*, 2006. Ústav pro jazyk český Akademie věd České republiky, Praha. <http://database.ujc.cas.cz>.
- ESČ = *Encyklopedický slovník češtiny*, 2002. Eds. P. Karlík, M. Nekula, J. Pleskalová. NLN, Praha.
- Grepl M, P. Karlík, 1998, *Skladba češtiny*. Votobia, Olomouc.
- Hajič J., J. Panevová, E. Buráňová, Z. Uřešová, A. Bémová, J. Štěpánek, P. Pajas, J. Kárník, 1999, *Anotace na analytické rovině, Návod pro anotátory*. Ústav formální a aplikované lingvistiky Matematicko-fyzikální fakulty Univerzity Karlovy v Praze. <http://ufal.mff.cuni.cz/pdt2.0/doc/manuals/cz/a-layer/pdf/a-man-cz.pdf>.
- Hudson R., 1998, Functional control with and without structure-sharing. In A. Siewierska, J. J. Song (eds.), *Case, Typology and Grammar. Typological Studies in Language*, sv. 38, 151–169. Benjamins, Amsterdam.
- Hudson R., 2003, Case agreement, PRO and structure sharing. *Research in Language*, 1, 7–33.
- Chomsky N., 1981, *Lectures on Government and Binding*. Foris, Dordrecht.
- Chomsky N., 1986a, *Knowledge of Language*. Praeger, New York.
- Chomsky N., 1986b, *Barriers*. Linguistic Inquiry Monographs, sv. 13. MIT Press, MA, Cambridge.
- Chomsky N., 1995, *The Minimalist Program*. Current Studies in Linguistics, sv. 28. MIT Press, Cambridge, MA.
- Lopatková M., Z. Žabokrtský, K. Skwarska, V. Benešová (2003): *VALLEX 1.0 Valency Lexicon of Czech Verbs*. Ústav formální a aplikované lingvistiky Matematicko-fyzikální fakulty Univerzity Karlovy v Praze. <http://ufal.mff.cuni.cz/zabokrtsky/vallex/1.0/>.
- MČ = *Mluvnice češtiny*, sv. 3, 1987. Academia, Praha.
- Mikulová M., A. Bémová, J. Hajič, E. Hajičová, J. Havelka, V. Kolářová, M. Lopatková, P. Pajas, J. Panevová, M. Razimová, P. Sgall, J. Štěpánek, Z. Uřešová, K. Veselá, Z. Žabokrtský, L. Kučová, 2005, *Anotace na tektogramatické rovině Pražského závislostního korpusu. Anotátorská příručka*. Technická zpráva TR-2005-28. Ústav formální a aplikované lingvistiky Matematicko-fyzikální fakulty Univerzity Karlovy v Praze. <http://ufal.mff.cuni.cz/pdt2.0/doc/manuals/cz/t-layer/pdf/t-man-cz.pdf>.
- Panevová J., 1993, Infinitiv objektový a koreference. In M. Balowski (ed.), *České a polské srovnávací studie*, 109–113. Nakladatelství Karolinum, Praha.
- Panevová J., 1996, More Remarks on Control. In E. Hajičová, O. Leška, P. Sgall, Z. Skoumalová (eds.), *Prague Linguistic Circle Papers*, sv. 2, John Benjamins, Amsterdam – Philadelphia, 101–120.
- Pollard C., I. A. Sag, 1994, *Head-Driven Phrase Structure Grammar*. University of Chicago Press, Chicago.
- Pollard C., I. A. Sag, 1987, *Information-Based Syntax and Semantics. CSLI Lecture Notes*, sv. 13. Stanford: CSLI.
- Przepiórkowski A., A. Rosen, v tisku, On the case of predicative complements in Czech infinitival clauses. In *Proceedings of the Fifth European Conference on Formal*

- Description of Slavic Languages, Leipzig, 2003.*
- Przepiórkowski A., A. Rosen, 2005, Czech and Polish raising/control with or without structure sharing. *Research in Language*, 3, 33–66.
- PMČ = *Příruční mluvnice češtiny* (1995). NLN, Praha.
- PZK = *Pražský závislostní korpus*, 2000. Ústav formální a aplikované lingvistiky Matematicko-fyzikální fakulty Univerzity Karlovy v Praze. Verze 1.0, <http://ufal.mff.cuni.cz/pdt/>.
- Růžička R., 1999, *Control in Grammar and Pragmatics: A cross-linguistic study*. Benjamins, Amsterdam.
- Saussure F. de, 1989, *Kurs obecné lingvistiky*. Vydal Ch. Bally a A. Sechehay za spolupráce A. Riedlingera, s komentáři T. de Maura, přeložil F. Čermák. Odeon, Praha.
- Sgall P., E. Hajičová, J. Panevová, 1986. *The Meaning of the Sentence in its Semantic and Pragmatic Aspects.*: Reidel – Academia, Dordrecht – Praha.
- Skoumalová H., 2001, *Czech hierarchical lexicon*. Disertace. Univerzita Karlova, Praha.
- Skoumalová H., 2002, Verb Frames Extracted from Dictionaries. *The Prague Bulletin of Mathematical Linguistics*, 77, 19–62.
- Svoboda K., 1962, *Infinitiv v současné češtině*. Rozpravy ČSAV. Academia, Praha.
- Svozilová N., H. Prouzová, A. Jirsová, 1977, *Slovesa pro praxi – Valenční slovník nejčastějších českých sloves*. Academia, Praha.
- SYN2000 = *Český národní korpus – SYN2000*, 2000. Ústav Českého národního korpusu Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze. <http://ucnk.ff.cuni.cz>.
- Šmilauer V., 1966, *Novočeská skladba*. SPN, Praha, 3. vydání.
- Toman J., 1991, Anaphors in binary trees: an analysis of Czech reflexives. In J. Koster, E. Reuland (eds.), *Long-Distance Anaphora*, 151–170. Cambridge U. P., Cambridge.
- Veselovská L., P. Karlík, 2004, Analytic passives in Czech. *Zeitschrift für Slawistik*, 49(2), 163–235.
- Xiao R. Z., v tisku, Theory-driven corpus research: using corpora to inform aspect theory. In A. Lüdeling, M. Kytö (eds.), *Corpus Linguistics. An International Handbook*. Handbooks of Linguistics and Communication Science. Mouton de Gruyter, Berlin. <http://eprints.lancs.ac.uk/61/>.